

1.9. Pasaules vēstures metafizika

Špenglera epopejas pirmā sējuma otrā nodaļa veltīta pasaules vēstures problēmām. Nodaļa sastāv no divām daļām: „Fizionomija un sistemātika” un „Likteņa ideja un kauzalitātes princips”. Lielā mērā pasaules vēstures problēmas Špenglera interpretācijā ir metafiziska rakstura problēmas. Tas attiecas gan uz viņa apspriestajiem metodes jautājumiem, gan uz konkrēta vēsturiskā materiāla interpretāciju.

Špenglers tūlīt paskaidro savas metodes elementu – distances nepieciešamību. Nodaļas pirmajos teikumos viņš priecājas par iespēju vēstures ainu ieskicēt bez novērotāja nejauši ieņemtās skatījuma vietas un saistības ar kaut kādu „laikmetīgumu”, kā arī ieinteresētās personas kvalitāti kultūrā, kuras reliģiskās, intelektuālās, politiskās un sociālās tendences viņu vilina izkārtot saistībā ar citu kultūru vēsturisko materiālu laika un telpas perspektīvā un tāpēc notikumiem uzspiežot virspusēju, bezatbildīgu un iekšēji svešu formu.

Špengleram ir iegansts kritizēt vēsturniekus un pasvītrot savas pieejas zinātnisko novitāti. Viņš līdzšinējā historiogrāfiskajā darbībā saskata distances trūkumu. Visi, kuri rakstīja par vēsturi, uz to lūkojās no sava laika cilvēka viedokļa. Vēsturnieki lepojoties ar savu objektivitāti. Taču viņi paši neapzinās savu ierobežotību un savus aizspriedumus. Varot droši teikt, ka līdz šim (tātad līdz Špenglera dzīves laikam) vēsture nekad nav apskatīta faustiskajā stilā. Nav apskatīta skatījumā, kuram piemīt distances izjūta tik lielā mērā, lai pasaules vēstures kopējā ainā arī tagadni apskatītu kā kaut ko bezgalīgi tālu un svešu, kā zināmu periodu, kura nozīmība nekādi neizdalās uz pārējā fona bez autora iekšējās līdzdalības, kā to pieprasa praktiskā dzīve. Tā būtu distance, kura ļautu, Nīčes vārdiem sakot, saskatīt faktu „cilvēks” no milzīga attāluma, aptvert vienā redzējumā visas kultūras, ieskaitot savu kultūru.

Pagaidām tāda distance esot ievērota tikai dabas izziņā, jo tajā tas ir daudz vieglāk panākams nekā vēstures izziņā. Vēstures atbrīvošana no vērotāja personiskajiem aizspriedumiem esot nākotnes uzdevums, un Špenglers to sola realizēt savā grāmatā.

Taču mēdzot būt tik liels mirušā un sastingušā daudzums, ka nav iespējams visu aptvert zinātniski un nākas traktēt tikai kādu daļu. Tādā gadījumā skatījums uz vēsturi izvēršas pārdzīvojumā, ko var izklāstīt vienīgi ar mākslinieciskiem līdzekļiem. Tas, kas Dantes garīgajā skatījumā bija pasaules liktenis, nevarēja tikt noformēts zinātniskā ceļā. Špenglers papildina, ka tas pats attiecās uz Faustu Gētes skatījumā.

Atklājas senais strīds par vēstures iekšējo formu. Katrs cilvēks no viena un tā paša materiāla gūst atšķirīgu priekšstatu par veselumu, to iekrāsojot savās personiskajās krāsās. Dabu var traktēt zinātniski, bet par vēsturi ir jāraksta dzeja. Tā ironizē Špenglers. Vēsturi ir spējīgs pārdzīvot tas, kurš visu uztver kā topošu. Dabu ir spējīgs pārdzīvot tas, kurš to sadala kā tapušo un savā tapšanā pabeigtu lielumu.

Katrā cilvēkā, katrā kultūrā, kultūras katrā stadijā var sastapt sākotnējo tieksmi dot priekšroku vienai no divām formām kā pasaules izpratnes ideālam. Rietumu cilvēks priekšroku dod vēsturiskajam. Antīkais cilvēks vēsturiskajam pievērsa mazāku uzmanību, priekšroku dodot nevis pagātnei un nākotnei, bet tagadnei. Rietumu cilvēks uz visu lūkojas no pagātnes un nākotnes viedokļa. Antīkajam cilvēkam tas viss, kas saistīts ar pagātnei un nākotni, tūlīt pārvērtās mītā.

Špenglers skaidro, ka katra pasaules veidojuma pamatā ir geštalts un likums. Tie ir divi galvenie elementi pasaules veidojumos. Jo stingrāk kādā pasaules ainā iezīmējas dabas īpašības, jo neierobežotāk tajā darbojās likums un skaitlis. Jo biežāk pasaule iemirdzas mūžam topošā tēlā, jo vairāk tā ir atsvešināta no skaitļu ietekmes tapšanas laikā. Gēte rakstīja, ka geštalts ir kaut kas kustīgs, topošs, pārejošs. Mācība par geštaltu ir mācība par pārvērtībām. Savukārt mācība par metamorfozēm (pārvērtībām) ir atslēga dabas dažādām izpausmēm. Špenglers zemsvītras piezīmē citē Gēti: „Ir pirmsfenomeni, kuru dievišķo vienkāršību mēs nedrīkstam iztraucēt un noniecināt”.

Špenglers žēlojas par teoriju un hipotēžu spēju piepildīt un atbalstīt visu kvantitatīvo un formālistisko, bet vēsturiskajos pētījumos – hronoloģisko, kas ir pilnīgi svešs visam topošajam.

Hronoloģiskie skaitļi apzīmē tikai vienu reizi iespējamās izpausmes. Matemātikas skaitļi apzīmē neskaitāmas reizes iespējamās izpausmes. Hronoloģijā skaitļi kalpo vēsturei. Matemātikā skaitļi paši ir likums, kuru nākas atzīt.

Špenglers vēl žēlojas par mehānistiskās domāšanas klātbūtni pasaules izpratnē, visu pārvēršot matemātiskā ierobežotībā, loģiskā nošķirtībā, kauzalitātē un likumos. Mehānistiskā domāšana cilvēces vēsturē izpaužas jau samērā agri. Jaunajos laikos tā ir nostiprinājusī savas pozīcijas. To veicināja Aristoteļa un Kanta loģika. Pretojās Platons un Gēte.

Špenglers paskaidro dabas pasaules un vēstures pasaules atšķirības. Vēsturiskajiem iespaidiem ir svešs viss kvantitatīvais. Eksistē dabas zināšanas un zināšanas par cilvēkiem. Tātad – vēsture. Eksistē zinātniskā pieredze un dzīves pieredze. Pasaules visus iepazīšanas paņēmienus galu galā var uzskatīt par morfoloģiju. Mehānisko, telpisko morfoloģiju un zinātni, atklājot un sistematizējot dabas likumus un kauzālās attiecības, var saukt par sistemātiku. Organisko morfoloģiju, vēsturi un dzīvi, to visu, kas sevī nes virzību un likteni, var saukt par fizionomiju.

Sistemātiskais pasaules skatījums, kā paskaidro Špenglers, aizvadītajos 100 gados ir sasniedzis savu virsotni. Fizionomisko skatījumu vēl tikai gaida tā panākumi. Pēc 100 gadiem visas zinātnes kļūs vienīgās kolosālās fizionomijas fragmenti visa cilvēciskā apguvē. Tā būs „pasaules vēstures morfoloģija”. Katrā zinātnē, katrā rakursā kā mērķi un kā materiālā cilvēks izstāsta pats sevi. Zinātniskā pieredze ir garīgā pašizziņa.

Špenglers atgādina par grāmatā jau apskatīto matemātiku kā fizionomisku izpausmi. Matemātika ir dvēseles grēksūdze. Arī katrai vēsturei ir tāda pati nozīme kā atsevišķa cilvēka ārējam izskatam – augumam, sejas izteiksmei, stājai, gaitai. Ķermenis visās savās izpausmēs un ķermenī viss organiskais, topošais, pārejošais ir dvēseles atspoguļojums. Būt cilvēku pazinējam ir tas pats, kas būt kultūras, lielā stila cilvēces organisma, pazinējam, pazīstot kultūras mīmiku, valodu, rīcību tāpat kā pazīstot atsevišķa cilvēka mīmiku, valodu, rīcību.

Špenglers saka, ka dabas iepazīšana var būt audzināšanas rezultāts. Taču vēstures zinātnis piedzimst. Viņš aptver un ietiecas ļaudīs un faktos ar vienu skatienu, ar vienu koncentrētu sajūtu, kuru nevar iemācīties, kura nepakļaujas nekādai ārējai iedarbībai un diezgan reti parādās visā savā spēcīgumā. Katrs var sadalīt, sakārtot, nošķirt, ņemot vērā iemeslu un sekas. Prāts, sistēma, jēdziens nogalina, iepazīstot kaut ko; pārvērš iepazīto sastingušā priekšmetā, kas ļauj sevi izmērīt un sadalīt.

Vērošana, apcere apgaro. Tā sevī ietver individuālo un dzīvo, iekšēji izjusto vienotību. Poēzija un vēsturiskais pētījums ir radniecīgi. Mākslinieks, īsts vēsturnieks vēro, kā kaut kas top. Viņš no jauna pārdzīvo topošo novērotā priekšmeta īpašībās. Sistemātiķis, vienalga vai tas ir fiziķis, loģists, darvinists, iepazīstas ar to, kas ir tapis. Mākslinieka dvēsele līdzīgi kultūras dvēselei ir kaut kas, kas meklē paštapšanu, kaut kas vienots un pilnīgs, kā teica senāk – mikrokosmos. Sistemātisks prāts, kas ir atsvešināts un abstrakts no jutekliskā, pārstāv šauru un acumirkliņu parādību un pieder visnobriedušākajam kultūras stāvoklim.

Grāmatas otrajā nodaļā Špenglers pirmo reizi skaidro kultūras pāreju civilizācijā. Kā zināms, šī pāreja ir viņa oriģināla ideja jeb koncepcija vai teorija.

Katras kultūras pamatā ir tās iekšējais gars un spēja realizēt savu idejisko misiju. Kultūra rodas tad, kad no pirmsdvēseles bērnišķības mostas un noslāņojas liela dvēsele. Kultūra mirst pēc tam, kad šī dvēsele ir realizējusi visas savas iespējas tautu, valodu, ticējumu, mākslu, valstu, zinātņu veidā. Kad kultūra ir savu mērķi sasniegusi un tās ideja ir piepildījies, kultūra negaidīti pārakmeņojas, atmirst, kultūras asinis sariet, spēki salūzt, un kultūra kļūst civilizācija. Kultūra kļūst līdzīga nokaltušam kokam (tēlaini salīdzina Špenglers), kas var gadu tūkstošiem stāvēt ar saviem novītušajiem zariem. Tas attiecas uz antīko kultūru un citām kultūrām. Kultūras pāreja civilizācijā notiek Eiropā. Zemsvītras piezīmē lasāms par kultūras „iekšējo destruktiju”.

Špenglers atkārto atziņu par katras kultūras mūža pakāpienu kopību ar cilvēka mūža pakāpieniem. Katrai kultūrai tāpat kā katram cilvēkam ir bērnība, jaunība, briedums un vecums.

Špenglers savā analīzē iekļauj habitusa jēdzienu, ar kuru raksturo ārējo izskatu, formu, veidu. Viņš saskata iespēju šo jēdzienu lietot ne tikai dabas parādību aprakstā, bet arī lielu vēsturisko organismu aprakstā. Piemēram, indiešu, ēģiptiešu, antīkās kultūras, vēstures vai garīguma

aprakstā. Miglains iespaids par habitusu esot ietverts stila jēdzienā. Tāpēc atliek vienīgi to padziļināt, runājot par reliģisko, zinātnisko, politisko, sociālo, saimniecisko stilu kultūrā un vispār – dvēseles stilu.

Špenglers vēlas izmantot vēl vienu jaunu un agrākajos vēsturiskajos pētījumos nelietotu jēdzienu. Runa ir par bioloģijā lietoto jēdzienu „homologi orgāni”. Tie ir augu orgāni, kuriem ir vienāda izcelsme un lielā mērā arī vienāda uzbūve, kaut arī tie ir dažādi pēc izskata un ar dažādām funkcijām.

Špenglers minēto jēdzienu attiecina uz vēsturiskajām parādībām, kas sastopamas dažādās kultūrās un dažādos laikos. Taču parādības ir homologiskas. Viņš piemēra min antīko plastiku un Rietumu instrumentālo mūziku, ēģiptiešu 4.dinastijas piramīdas un gotiskās katedrāles. Špenglers vēlas pierādīt, ka dažādu kultūru reliģijas, mākslas, politikas, sabiedrības, saimnieciskās darbības, zinātnes izcilo darbu un izcilo formu iekšējā struktūra sakrīt un savā laikā rodas adekvātā situācijā katrā kultūrā. Katrai attiecīgās kultūras izcilai parādībai ir adekvātas izcilas parādības citos laikmetos un citās kultūrās. Piemēra tiek minēts Pitagors - Dekarts, Arhimet - Gauss, Poliklet - Bahs. Katrā kultūrā ir savs Reformācijas, puritānisma periods un pārejas periods civilizācijā.

Teksta apakšnodaļā „Likteņa ideja un kauzalitātes princips” Špenglers vēlas pievērsties cilvēces vienai no senākajām un varenākajām pretējībām; proti, likteņa idejas un kauzalitātes principa pretējībai. Tūlīt tiek paskaidrots sekojošais: šīs pretējības dziļā un pasaules veidojošā nepieciešamība nekad neesot pa īstam atpazīta.

Vispirms nākas saprast, ko vispār dvēsele nozīmē kā esamības ideja. Ja tas tiks saprasts, tad varēs saprast, kā esamības ideja atsaucas uz likteņa īstenumu un pati dzīve ir jāuztver kā kaut kas apzināti virzīts un liktenīgs. Taču ir skaidrs, ka minētos jautājumus var risināt tikai ar reliģijas un mākslas līdzekļiem, bet nevis ar jēdzieniem un pierādījumiem. Cilvēka dzīvē vesela rinda vārdu ir apņemti ar dziļu noslēpumainību. Šie vārdi var būt tikai simboli, bet nevis jēdzieni. Tādi vārdi ir „nolemtība”, „liktenis”, „nejaušība”, „apstākļu sakrītība”. Likteņa idejai ir vajadzīga dzīves pieredze, bet nevis zinātnes pieredze. Katrā dzīvē ir organiskā loģika – instinktīva, sapņaini patiesa. Tā ir pretēja neorganiskajai loģikai – izpratnes loģikai. Šī loģika klusē, tiekoties ar vārdiem „cerība”, „laime”, „vilšanās”, „nožēla”, „uzticība”, „stūrgalvība”.

Kauzalitāte ir kaut kas saprātīgs, likumsakarīgs, skaļi izteicams, cilvēku sapratnes pazīme. Turpretī „liktenis” ir vārds, kurā nevar saskatīt iekšējo īstenumu. Kauzalitātes būtība izpaužas fiziskā vai teorētiski izzināmā sistēmā, skaitļos, jēdzienu analīzē. Likteņa ideju var vienīgi paziņot mākslinieks ar portreta, traģēdijas, mūzikas starpniecību.

Īsta vēsture ir apvīta ar likteni, bet tā nepakļaujas likumiem. Var nojaust nākotni un var būt redzējums, kas dziļi ietiecas nākotnes noslēpumos, taču aprēķināt nākotni nav iespējams. Fizionomijas aktā atveidotajā sejā var izlasīt visu dzīvi, bet kāda laikmeta ainavā var saskatīt tautu visu likteni. To nekad nevar sniegt visvisādi „cēloņi” un „sekas”.

Špenglera pārliecībā kauzalitātei nav nekā kopēja ar laiku. Rietumu fizikas katrā formulā „kā” būtiski atšķiras no „kad” un „cik ilgi”. Kauzālās sakarības iezīmējas ar to, „kas” notiek, bet nevis ar to, „kad” notiek. Telpa ir pretrunā ar laiku, kaut gan laiks ir pirmreizīgais un ietilpst telpā kā kaut kas ievērojami dziļāks. Tāda pati pirmreizība ir arī liktenis. Mums vispirms ir likteņa ideja un tikai pēc tam kauzalitātes princips, kurš ir radies, baidoties no dzīves gala, no likteņa varas. Kauzalitātes princips ir cilvēcē radies vēlāk, ienīstot likteņa varu un nesaprotamo. „Tīrais prāts” noraida to visu, kas ir iespējams ārpus tā. Te slēpjas mūžsenās nesaskaņas starp stingru domāšanu un mākslu. Cilvēks, līdzīgs Kantam, vienmēr jutīs savu pārkumu, sevi salīdzinot ar Bethoveni tāpat kā pieaugušais ar bērnu. Teleoloģija ir likteņa karikatūra. To, ko Dante sajuta kā nolemtību, zinātnieks pārvērs dzīves mērķī. Likteņa ideja aptver pasaules vēstures visu ainu, bet kauzalitāte norobežo lietas, īpašības, attiecības.

Špenglers atsevišķi analizē laika problēmu. Laiks vienmēr attiecas uz kaut ko personisku; uz to, ko jau esam raksturojuši kā savu personisko tāpēc, ka iekšējās izjūtās tas kontrastē ar kaut ko svešu. Laika problēma un likteņa problēma, skaidro Špenglers, vienmēr tiek apskatīta no sistematikas viedokļa, tādējādi apliecinot pilnīgu neizpratni. Vissliktākais ir tas, ka neņem vērā

virzību. Visam dzīvajam piemīt „dzīve”, virzība, kustība. Taču laiks ir kaut kas nesaprotams. Telpa ir jēdziens. Laiks tāds nav. Laiks dod mājienu par kaut ko neparastu.

Kā saka Špenglers, pirmatnējais cilvēks nepazīna vārdu „laiks”, jo viņam neko nevajadzēja pretstatīt kaut kam citam. Viņam bija laiks, bet viņš par to neko nezināja. Dzīvojot mēs visi apzināmies tikai telpu, bet nevis laiku. Telpa eksistē pasaulē un eksistē mūsu izjūtās. Par laiku mēs varam vienīgi domāt. Mēs to radām kā priekšstatu vai jēdzienu.

Špenglers laika izpratni saista ar cilvēciskās un kultūras attīstības pakāpi. Zināšanas par laiku virzas reizē ar zināšanām par dzīvi – galvenokārt par nāvi. Reizē ar laika izpratni radās izpratne par visu kā pārejošo, mainīgo u.tml. Taču iespēja laiku izprast vienīgi apziņā veicina laika saistīšanu ar telpu, veidojot it kā paralēlu jaunu telpu. Špenglers žēlojas par Kantu, kurš klusēja par laika jēdzienu un kura sistēmā vispār neietilpst pagātne un nākotne.

Katrai kultūrai ir sava likteņa ideja. Tas ir tāpēc, ka no vienas puses kultūra ir pirmsfenomens, bet liktenis ir esamības organiska loģika. Tāpēc katrai kultūrai ir savs liktenis. Katra kultūra ir vienas vienīgas savdabīgas dvēseles esamība un geštalts. Katrai kultūrai piemīt individuāls skatījums uz pasauli un individuāls pasaules izziņas veids, redzot un izzinot pasauli. Katrai kultūrai tāpat kā katram cilvēkam ir savs vēstures tips, kura ainā un stilā viņš apcer, jūt un pārdzīvo vispārējo un personisko, iekšējo un ārējo, vispasaules vēsturisko tapšanu un savu biogrāfisko tapšanu. Rietumu cilvēka autobigrāfiskā noslieksme, kas parādās jau gotikas laikmetā kā slepenas grēksūdzes simbols, bija pilnīgi sveša antīkā laikmeta cilvēkam. Antīkajā dvēselē nebija vēstures visaktuālākais orgāns – atmiņa, kas vienmēr saglabā personisko ainu, pēc tam nacionālo un vispasaules vēsturisko pagātņi un savas, bet ne tikai savas, iekšējās dzīves gaitu.

Tas pats attiecas uz nejauso un liktenīgo. Starp nejauso un liktenīgo it kā nepastāv nekādas atšķirības. Špenglera ieskatā atšķirību katrā gadījumā nosaka cilvēks, kurš pārdzīvo attiecīgo materiālu. Atšķirības noteikšana ir viens no svarīgākajiem pārdzīvojumiem gan atsevišķā cilvēkā, gan visā kultūrā. Šajos pārdzīvojumos apklust jebkura zinātniskā pieredze, jebkurš zinātniskais pieņēmums, jebkura definīcija. Pārdzīvojot liktenīgo un nejauso var tikai iekšēji un tikai ar jūtām bez jebkādas kauzalitātes konstatējumiem.

Kā raksta Špenglers, pasaules notikumu virspusē valda neparedzētais. Tas pielīp katram notikumam, katram atsevišķam lēmumam, katrai atsevišķai personībai. Piemēra viņš kā pirmo min Muhamedu, pēc kura parādīšanās neviens neparedzēja islama vētru; neviens pēc Robespjēra krišanas neparedzēja Napoleonu. Katrs mēģinājums racionālistiski izprast, vai attiecīgā parādība ir nejausība jeb liktenis, noslēdzas absurdi.

Nejausības traģiķis bija Šekspīrs. Viņa darbos atspoguļojas Rietumu traģikas jēga, kas reizē ir Rietumu vēstures idejas un Kanta nesapratā „laika” atspoguļojums. Nejausā politiskā situācija „Hamletā” un karaļa noslepkavošana pārsteidz ar savu nejausību. Neviens par to nav padomājis, lasot Šekspīra darbus. Kā ironizē Špenglers, visus interesē tikai morālā kauzalitāte, saistība starp „vainu” un „atbilstību”. Nejausības dziļumu daiļdarbā var iznīcināt ar iemeslu un seku sistēmas sadomātību, kauzalitātes klātbūtni garīgajos konfliktos, kad nejausības vietā ir „problēma”.

Rietumu cilvēku nejausības traktējums bija pilnīgi svešs antīkajai pasaules izjūtai un antīkajai drāmai. Rietumu cilvēkiem liktenis un nejausšs gadījums ir krasi pretējas izpausmes. Rietumu cilvēkiem vēsture ir milzīgu sakarību un saistību vēsture. Savukārt antīkā vēsture ir anekdotiska vēsture, kā saka Špenglers. Tā ir nejausību virkne gan katra cilvēka biogrāfijā, gan Herodota sagatavotajā vēsturē. Grieķim nekad nevarēja ienākt prātā, ka vēsturiskajai attīstībai ir kaut kāds mērķis. Rietumu cilvēks visur saskata loģiskumu, kaut gan, kā paskaidro Špenglers, diena nav nakts iemesls, jaunība nav vecuma iemesls. Taču ļaudis tic vēsturiskajiem likumiem un racionālajiem skaidrojumiem. Racionālistiskā historiogrāfija tiecas noskaidrot tikai iemeslu kā viena faktu grupa (sociālo, reliģisko, ētisko u.c.) ietekmē citas faktu grupas. Rietumu literāti tiecas savu tēlu rīcību motivēt. Tas nozīmē – rīcībai piešķirt kauzālu izcelsmi.